

ADAPTACE DĚTÍ SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM NA PODMÍNKY ŠKOLNÍHO VZDĚLÁNÍ. ZKUŠENOSTI RUSKÝCH SOCIÁLNÍCH PEDAGOGŮ

Julia V. STAFEEVA

Abstrakt: *V příspěvku jsou popsány problémy adaptace dětí se zdravotními obtížemi na podmínky studia na ruských středních školách. Autoři v textu také analyzují zkušenosti ruských specialistů v oblasti sociální a pedagogické podpory poskytované takovýmto dětem v procesu jejich adaptace a integrace do komunity jejich zdravých vrstevníků. Dílčím výsledkem jejich analýzy je definice podmínek, které by měly být splněny, aby v Rusku došlo ke zvýšení počtu inkluzivních škol. V příspěvku je uveden také shrnující přehled psychologických a pedagogických znalostí, které jsou zapotřebí pro profesní výcvik v inkluzivním vzdělávání.*

Klíčová slova: *adaptace, integrace, socializace, děti se zdravotním omezením, specialisté v oboru sociálního vzdělávání, sociální a pedagogický doprovod*

V jakémkoli společenství nehledě na stupeň jeho vývoje (ať jde o bohatou ekonomicky vyspělou zemi či zemi rozvíjející se) žijí lidé, v jejichž vývoji došlo k určitým odchylkám, ať fyzické, mentální či sociální povahy. To s sebou nese, že vnější okolnosti nebo zdravotní stav dané osoby neodpovídají určitým normám obecně přijatým daném společenství. Sféra „normality“ má v myšlení lidí vždy svoje určité hranice a všechno, co tyto hranice překračuje, je definováno jako abnormální a patologické.

Podle definice M.A. Galaguzovové je norma určitou ideální entitou, libovolně zvoleným symbolem objektivní reality, určitou celkovou průměrnou charakteristikou reality, která v ní neexistuje (6, str. 87).

Tento termín je široce používán v psychologii, pedagogice a dalších vědách, v nichž existují zvláštní indikátory, parametry a charakteristiky normy. Jestliže něco normě neodpovídá, je to označeno jako „odchylka“. Podle typu odchylky jsou lidé, kteří odchylku mají, označováni jako nenormální, úchylní, „defektní“, retardovaní, handicapovaní, invalidní.

Analýza výzkumných pojednání napsaných psychology a pedagogy, kteří se tímto problémem zabývají (T. A. Vlasova, M. S. Pevzner, L. S. Vygotsky, A. R. Maler, L. Pozhar a další), nám ukazuje, že výraz „dítě se změněnou schopností/osoba s postiže-

ním” se používá společně s výrazy „abnormální” a “defektní”. Podle N. N. Malofejeva jsou termíny, které používali odborníci od 19. století (idiot, imbecil, děti s Downovým syndromem, mrzák, mentálně postižený), dnes považovány za nevhodné z důvodu negativních asociací, jichž tato slova nabývají, jsou-li použita v souvislosti s „normálními lidmi”. V moderní ruské pedagogice se projevuje tendence vyhýbat se označení „abnormální děti”, poněvadž je to výraz segregující, který zdůrazňuje tělesný nebo duševní nedostatek dítěte umístěného v nějakém uzavřeném izolovaném systému speciálního vzdělávání, který významně omezuje jeho práva (5, str.5).

Dnes se ruští odborníci v sociální pedagogice a psychologii snaží používat některé jiné výrazy, když mluví o „zvláštních” lidech. V současných zdrojích je tedy široce používán výraz „deviantní/anomální”, i když v některých pracích můžeme narazit na slovo „defektní” (7, str.11-12). Výzkumům zahraničních vědců v této oblasti věnujeme velkou pozornost. Současný výzkum L.Pozhara dokládá, že v různých zemích se používají odlišné termíny. Například ve Francii používají výraz „neadaptivní” (tj. osoba, která má potíže s adaptací), ve Velké Británii pak výraz „dětí a dospívajících se speciálními potřebami”, na Slovensku „dětí a dospívajících s potřebou speciální asistence”, začíná se rovněž používat kratší výraz „injured”- „postižený” - [pozn.překl.: při překladu z angličtiny se dá jen odhadovat, jaký výraz se nejvíce blíží termínu ve slovenštině]. Tyto uvedené výrazy se jeví jako správnější a přesnější.

Zákon Ruské federace o vzdělávání používá termín „osoba s omezenými schopnostmi” (handicapovaná osoba). Označuje děti s tělesným a/nebo mentálním handicapem, které jim brání zvládat vzdělávací normy, aniž by pro ně byly vytvořeny speciální podmínky vzdělávání. Zaveden je také pojem „handicap/postižení” a jsou rozlišovány typy postižení – tělesné, duševní, komplikované a závažné (2, str. 12-13).

Tělesná postižení zahrnují dočasné či trvalé nedostatky, potvrzené v souladu se zavedeným systémem, které se týkají vývoje a/nebo fungování orgánů daného jednotlivce, nebo chronické somatické či infekční choroby. Odchytky ve fyzickém růstu a vývoji dítěte mohou zahrnovat chorobu, zhoršený zrak či sluch, postižení pohybového aparátu.

Mentální postižení zahrnují dočasné či trvalé nedostatky, potvrzené v souladu se zavedeným systémem, které se týkají duševního vývoje člověka. Sem patří poruchy řeči, poruchy v emoční a volní oblasti včetně poškození mozku a také poruchy duševního vývoje, mentální retardace, které jsou příčinou potíží při učení. Mentální nedostatky mohou být dány vrozenými poruchami nervového systému, nebo jsou způsobeny nemocí, traumatem či některým jiným faktorem.

Federální zákon Ruské federace „O sociální ochraně invalidních osob” uvádí: „Invalida je osoba, která má zdravotní problémy, s nimiž je spojena trvalá dysfunkce organismu způsobená nemocí, následky zranění či poruchou, která vede k omezení životních aktivit a vyvolává nutnost sociální ochrany takové osoby” (2, str.3).

Tento zákon chápe „omezení životních aktivit” jako „úplnou či částečnou ztrátu schopnosti či možnost dané osoby postarat se o sebe, pohybovat se bez vnější pomoci, orientovat se, komunikovat, ovládat své chování, zvládat studium a pracovní aktivitu” (2, str. 4).

L. M. Shchipitsyna rozděluje děti s vývojovými odchylkami do dvou kategorií a rozlišuje mezi pojmy „dětí s vývojovými problémy” a „postižené děti”. Druhá jme-

novaná skupina zahrnuje pouze děti, které jsou výrazně omezeny v projevech svých životních aktivit z důvodu nemoci nebo úrazu (8). Vedle toho je rozšířen také jiný přístup (A. R. Maler), podle něhož děti s těžkými vadami patří do kategorie „děti s omezenými schopnostmi/handicapovaných dětí” jako součást této kategorie (4).

V rámci zkoumání problému dětí s omezenými schopnostmi/handicapovaných dětí v sociálních a pedagogických souvislostech výzkumníci J. N. Bausov, T. V. Butenko, L. N. Košeleva a další používají výše uvedené pojmy jako synonyma. J. N. Bausov tak uvádí následující definici: „postižená osoba je osoba s omezenými schopnostmi, avšak schopná tvořivého rozvoje a sociální aktivity pod podmínkou, že pro ni bude vytvořeno nezbytné sociokulturní prostředí” (1, str.10).

Děti s omezenými schopnostmi podle definice L. N. Košelevové jsou děti, „kterým chybí sociální zkušenost, okruh jejich kontaktů je omezený, poněvadž se vždy nacházejí pod ochranou rodiny a málokdy tento prostor překračují” (3, str. 12).

Souznačné termíny používané ve vědecké literatuře se tak převážně vztahují k modelu „dítěte s omezenými schopnostmi/handicapovaného dítěte – invalidního dítěte”, kdy tyto termíny jsou ekvivalentní a vzájemně zaměnitelné. Vzhledem k této zaměnitelnosti je možno postulovat, že většina dětí, které jsou v Rusku označovány jako invalidé, má určité schopnosti nezbytné pro společensky užitečnou práci v různých formách a za určitých podmínek. Zároveň specialisté, kteří s těmito dětmi pracují, zdůrazňují jejich objektivní potřebu sociální a pedagogické adaptace.

Sociální politika v Rusku je podle V.Jarskaja-Smirnovové zaměřena na rozšiřování a slučování sociálního prostoru, vyrovnávání sociálních nerovností a překonávání diskriminace při „uvědomění si vlastního nedostatku/deprivace” [*pozn.překl.: zde je text originálu nejasný*] (9, str.12). Teoreticky to není osoba [*pozn.překl.: s postižením*], kdo se musí přizpůsobit společnosti, ale společnost sama by měla udělat, co je v její moci, aby zvýšila úroveň sociální integrace osob se speciálními potřebami. To může pomoci usnadnit rozvoj inkluzivního vzdělávacího systému v Rusku, který se jeví jako alternativa speciálního vzdělávacího systému, jak byl vytvořen ve 20. století a zaměřuje se na výuku dětí se zdravotním postižením a určitými zvláštnostmi ve vývoji. V současnosti tyto děti nemusí navštěvovat speciální vzdělávací instituce, poněvadž mohou získat vzdělání vyšší kvality a připravit se lépe na život na všeobecné střední škole. Navíc se tak vytváří podmínky pro rozvoj tolerance a zodpovědnosti zdravých dětí.

Princip inkluzivního vzdělání spočívá v následujícím: vedení a učitelé běžných škol přijímají děti se speciálními vzdělávacími potřebami bez ohledu na jejich sociální postavení, tělesný, emoční a intelektuální vývoj, a vytvářejí podmínky na bázi psychologických a pedagogických postupů, orientované na potřeby těchto dětí.

V současnosti je problém rozvoje inkluzivního vzdělávání v Rusku v centru pozornosti nejen rodičů a pedagogických organizací, ale také široké veřejnosti. Ne náhodou byl rok 2009 v Rusku vyhlášen Rokem rovných příležitostí. Znamená to, že tato problematika byla pochopena a uznána na celostátní úrovni.

Jsou to právě rodiče „zvláštních” dětí, kdo usilují o jejich začlenění do běžného společenství dětí. Jejich snaha vychází především z následujících aspektů speciálního vzdělávání: dobře vyvážený systém korektivního (speciálního) vzdělávání s dobrou metodologií vzdělávání dětí se speciálními potřebami při učení poskytuje špatnou sociální adaptaci „zvláštního” dítěte v běžném světě – tyto děti jsou ve společnosti izolované. Je

nesporné, že děti se speciálními potřebami se běžnému životu přizpůsobují lépe v prostředí všeobecných středních škol než ve specializovaných vzdělávacích ústavech. Zejména nápadný je rozdíl v osvojování sociálních zkušeností. Pokud jde o zdravé děti, ty získávají rozšířené možnosti učit se novým věcem, rozvíjet tolerantnost, úroveň své aktivity a soběstačnost. Avšak problémy spojené s organizací procesu uvedení „zvláštních“ dětí do běžných škol a jejich výuky dosud nejsou vyřešeny. Souvisí se specifickým charakterem potřebných metod, nepřipravenými lidskými zdroji, nedostatkem odborníků apod.

V Ruské federaci dnes bohužel neexistuje žádný celostátní program rozvoje inkluzivního vzdělávání. I přes tuto skutečnost však pedagogické kolektivy na mnoha všeobecných středních školách vyvíjejí vlastní programy takového vzdělávání a experimentálně je zavádějí do praxe. Velké zkušenosti se zaváděním inkluzivního vzdělávání získal pedagogický kolektiv nevládní vzdělávací instituce „Všeobecné střední školy ‘Pirogovskaja’” v Moskvě. Program sociální a pedagogické podpory dětí s omezenými schopnostmi v průběhu jejich adaptace na podmínky všeobecných středních škol se zaměřuje na rozvoj komunikačních dovedností v prostředí zdravých dětí, úspěšnou socializaci dětí se zvláštními potřebami, jejich přijetí kolektivem zdravých spolužáků, utváření tolerantnosti společenství a uvědomění si problémů dětí s omezenými schopnostmi jejich zdravými vrstevníky, a v souladu s tím nacházení způsobů interakce zdravotně postižených dětí s jejich zdravými spolužáky, na rozvoj osobnosti každého dítěte se speciálními potřebami, který vychází z uvědomění si jejich fyziologických, psychologických a věkových zvláštností. V rámci zajišťování sociální a pedagogické podpory pro děti se zdravotním postižením ve všeobecně vzdělávací organizaci odborníci v tomto ústavu

- berou v úvahu specifičnost odchylek jednotlivých dětí, systematicky sledují stav každého dítěte a dynamiku jeho rozvoje;
- dětem se zdravotním postižením poskytují asistenci formou konkrétních aktivit a „událostí”, které jim umožňují překonávat nebo kompenzovat vznikající problémy jako? studentů;
- ustaví malou pedagogickou radu (SPC), která bude koordinovat činnost všech odborníků všeobecně vzdělávací instituce a vytvoří systém jejich spolupráce v každém jednotlivém případě;
- uskutečňují sociální a pedagogickou podporu rodiny, v níž je dítě se zdravotním postižením;
- zajišťují metodickou pomoc učitelům v případě, že se objeví problémy v souvislosti s osvojováním určitých schopností a dovedností akomunikačních dovednostíina straně dětí s postižením;
- podporují zvyšování kvalifikace učitelů a různých odborníků, kteří pracují s dětmi s postižením;
- pracují se zdravým okolím dětí s omezením tak, aby vytvářeli atmosféru tolerance a vzájemné úcty, podporovali rozvoj správné hrdosti a sebeúcty, přijímání dětí s omezenými schopnostmi na principech vzájemné rovnosti.

V dnešní době se učitelé na základních školách, učitelé různých předmětů, logopedové, pedagogičtí psychologové, pedagogové s defektologickou specializací, cvičitelé rehabilitační gymnastiky, pečovatelé o děti, odborníci v oblasti doplňujícího vzdělávání a soukromí učitelé zapojují do rozvoje prostoru inkluzivního vzdělávání v Rusku.

Jak ukazuje praxe, jsou to právě inkluzivní školy, které usnadňují adaptaci a integraci dětí se zdravotním postižením do komunity. Aby se počet takovýchto institucí v Rusku zvyšoval, měli bychom vytvářet následující podmínky:

- finanční a právní zajištění procesu vzdělávání, který je upraven na základě právních dokumentů;
- dostatečný počet učitelů a odborníků připravených na práci se „zvláštními“ dětmi (lidské zdroje organizace). Tak musí být vytvářeny rovné příležitosti k získávání lékařské, korektivní a psychologické podpory ve škole pro všechny studenty bez jakýchkoli výjimek, jak je obvykle schváleno rodiči „zvláštních“ i „obyčejných“ dětí;
- materiální a technická podpora budování bezbariérového prostředí (vstupní rampy, výtahy, speciálně vybavené toalety, cvičebny rehabilitační gymnastiky, psychomotorická korekce, učebny prologopedická a korektivní cvičení s defektologií a psychologií, místnost s lékařským vybavením, tělocvična atd.);
- upravené vzdělávací programy, vytváření individuálních studijních programů s pomocí odborníků, učitelů a rodičů;
- potřebné (rozmožněné) materiály pro výuku a didaktické materiály.

Dalším důvodem, proč rozvoj systému inkluzivního vzdělávání postupuje pomalu, je skutečnost, že přípravě pracovníků v inkluzivním školství se dnes nevěnuje velká pozornost. Dle našeho názoru je nutné zavádět do systému pedagogického vzdělávání další předměty, které pěstují a rozvíjejí vědomí rozdílné úrovně připravenosti dětí na vzdělávací proces. Myšlenka inkluzivního vzdělávání klade zvláštní nároky na odborné a osobní školení specialistů, kteří vystudovali základní korektivní vzdělávání, a na učitele se základní úrovní znalostí a speciální složkou odborné kvalifikace. Za základní součást [*pozn. překl.: průpravy*] pokládáme odborné pedagogické vzdělání (znalost předmětu, psychologické, pedagogické a metodické znalosti, schopnosti a dovednosti). Speciální součást průpravy pak obsahuje následující psychologické a pedagogické znalosti:

- pochopení koncepce inkluzivního vzdělávání, jeho odlišnost od tradičních forem vzdělávání;
- znalost psychologických zákonitostí a zvláštností vývoje v dětském věku a osobního vývoje v podmínkách prostředí inkluzivního vzdělávání;
- znalost metod psychologické a didaktické stavby vzdělávacího procesu;
- schopnost zavádět různé způsoby pedagogické interakce mezi všemi stranami vzdělávacího procesu (zapojit studenty v odděleném procesu i ve skupině, rodiče, kolegy učitele, odborníky, vedoucí pracovníky).

Školící kurzy, mezioborové rady, pedagogické semináře, zkušební období, hodiny pod vedením zkušeného pedagoga/náslechy hrají důležitou roli v procesu změny stereotypů a poté v profesionálním postavení učitele v inkluzivním prostředí. Veřejně přístupné výukové hodiny vedené učiteli z organizací inkluzivního vzdělávání umožňují ukázat profesní růst a vytyčit další cíle individuální a týmové aktivity.

Čerpání ze zkušeností domácích korektivních škol umožňuje zachovávat kvalitu vzdělávání dětí s omezenými schopnostmi v běžné škole na dobré úrovni. Učitelé ze speciálních škol poskytují svým kolegům ze všeobecných středních škol metodickou pomoc. Spolupráce odborníků je podstatným činitelem, díky němuž je model inkluziv-

ního vzdělávání životaschopný a produktivní, poněvadž spolupráce odborníků z institucí různého typu usnadňuje lepší porozumění problémům dětí s odlišným vývojem.

Literatura

- BAUSOV Y. N. Moral and value aspect of the problem „an invalid – society”. Dissertation for seeking the scientific degree of the candidate of sciences in the specialty of Pedagogics. – M., 1991.
- The Russian Federation Law dated 24th August 1995 № 181-Φ3 „About social protection of invalids in the Russian Federation”, the Russian Federation Draft Law „About the education of people with limited health abilities (special education)” // Defectology. – M., 1997, №6. – P. 21-26.
- KOSHELEVA L. N. Social and pedagogic adaptation of children with limited abilities. Abstract of a thesis for seeking the scientific degree of the candidate of sciences in the specialty of Pedagogics. – Surgut, 1998.
- MALER A. R. The teacher and the family of an invalid child. Some questions of pedagogic ethics // Defectology. – M., 1995, №5. – P. 25.
- MALOFEEV N. N. Special education in Russia and abroad. – M.: Ed. House „Pechatniy dvor”, 1992.
- Methodology and technology of the social educationalist’s work: Textbook for students of higher education institutions / B.N. Almazov [and others] under the editorship of M. A. Galaguzova, L. V. Mardakheev. – M.: Ed. House „Academia”, 2001.
- POZHAR L. The psychology of anomalous children and adolescents – patopsychology. – M.: Moscow psychological and social institute, 1996.
- SHIPITSYNA L.M. Learning-disabled child in the family and in the community: Socialization of children with intellect abnormalities. – SPb.: Didaktika Plus, M.: Institute of general humanitarian investigations, 2002.
- YARSKAYA-SMIRNOVA E. R., Naberushkina E. K. Social work with invalids. – SPb.: Ed. House „Piter”, 2004.

ADAPTATION OF CHILDREN WITH LIMITED HEALTH ABILITIES TO THE CONDITIONS OF SCHOOLING. THE EXPERIENCE OF RUSSIAN SOCIAL EDUCATIONALISTS

Abstract: The problem of adaptation of children with health disabilities to the conditions of studying in Russian secondary schools is presented in this article. Also we analyze here the experience of Russian specialists in the sphere of social and pedagogical support given to such children in the process of their adaptation and integration into the community of their healthy peers. As a partial result of our analysis we define conditions, which should be created in order to increase the number of inclusive schools in Russia. We also summarize psychological and pedagogical knowledge needed for professional training in the inclusive education.

Keywords: adaptation, integration, socialization, children with limited abilities of health, social educational specialist, social and pedagogical accompaniment